

Критика потчињавања и породичног насиља у приповијетки „Је ли крива судбина?“ Љубена Каравелова

Циљ овога рада је анализа друштвеноритичких аспеката приповијетке „Је ли крива судбина?“, коју је бугарски писац Љубен Каравелов (1834–1879) објавио на српском језику. Полазимо од хипотезе да ова приповијетка садржи снажну критику потчињавања и породичног насиља, те да као таква није до сада теоријски и текстолошки разматрана. Овај сегмент приповијетке „Је ли крива судбина?“, а мањим дијелом и осталих Каравеловљевих приповједака на српском језику, у овом раду смо анализирали са феминистичког теоријско-методолошког становишта. У структури рада издваја се и контекстуализација ових приповједака, али и саме улоге Љубена Каравелова у српском друштву друге половине 19. вијека, прије свега у свјетлу његовога дјеловања у Уједињеној омладини српској. У раду су дати и теоријско-историјски аспекти сагледавања породичног насиља и потчињавања, почев од есеја „Потчињеност жена“ (“The Subjection of Women”) Џона Стјуарта Мила. Теоријска и текстолошка анализа потврђују уводну хипотезу и показују да у приповијетки „Је ли крива судбина?“ постоји доминантан критичко-феминистички слој који проистиче из друштвеног ангажмана, али и критичке филогиније Љубена Каравелова.

Кључне ријечи и синтагме: Љубен Каравелов, „Је ли крива судбина?“, потчињавање, породично насиље, насиље над женама

*Јер, нико до Каравелова није постављао тако оштро
и тако принципијелно питање људских права жена.
Илија Конев*

Статус жена у српском друштву представља проблематику коју је Љубен Каравелов сагледао у синхроној перспективи свога не тако дугог боравка у Србији, крајем седме деценије 19. вијека. То је тема о којој је писао у готово свим својим приповијеткама на српском језику, али прије свега у оној најобимнијој, под насловом „Је ли крива судбина?“.¹ У исто вријеме, то је тема која до сада није привлачила пажњу истраживача овог, компаратистички гледано, изузетно значајног и занимљивог дјела у контексту српске и јужнословенских књижевности. Осим у општим напоменама у којима се веома коректно издваја и именује овај сегмент поменутог дјела,² темељнији увид у његове теоријске и текстолошке аспекте није понуђен.³ Овим прилогом покушаћемо да укажемо на стварни значај Каравеловљевог књижевног ангажмана, у првом реду када се ради о сагледавању и критици ниског социјалног статуса жена у српском друштву тог периода.

Ову тему смо изабрали не само зато што сматрамо да до сада није адекватно истражена него и због тога што „женско питање” у приповијетки „Је ли крива судбина?” Љубена Каравелова представља, без икакве сумње, тематско-проблемску доминанту којој писац посвећује највише емотивне и интелектуалне пажње. Фикционално, иако стварном животу и стању у друштву веома блиско, овај бугарски писац и *српски зет*⁴ „открива и потчињени положај жене у породици и друштву уопште, указује и актуализује ту тему, пре њега тако слабо покретану у српској књижевности”.⁵ При томе се освјетљавају непознати аспекти породичног и друштвеног живота, гдје постоје брутално физичко и вербално кажњавање жена и дјецe као и други видови насиља и потчињавања.

Треба нагласити и то да прве литерарне импулсе у процесу еманципације жена у српском друштву тог времена Каравелов даје у потпуном дослуху с романом *Шта да се ради?* Николаја Чернишевског, успостављајући низ експлицитно интертекстуалних повезница и тематско-мотивских подударности, али и уз помоћ идеологема *нове науке*, који се, на истој међутекстовној релацији, препознаје у интердискурзивности Каравеловљевих српских приповједака, нарочито у приповијетки „Је ли крива судбина?”. Па, ипак, за разлику од Вере Павловне, јунакиње романа *Шта да се ради?*, Цаја Јовановић, јунакиња приповијетке „Је ли крива судбина?”, остаје у потчињеном положају и о могућностима ослобођења и еманципације само размишља. Сан Вере Павловне о избављењу из загушљивог подрума и оздрављењу из непокретности⁶ својеврсна је алегија свјеснога сна о ослобођењу у односу на стеге патријархата.

Средином 19. вијека српско друштво пролази кроз сложене процесе модернизације, но када је у питању положај жене још увијек су присутни патријархално-оријентални обрасци и „доба неприкосновене владавине мушкараца”.⁷ Уједињена омладина српска, у чијем је раду Каравелов активно учествовао, прва је институција која је покренула јавну расправу о мјесту жене у српском друштву. Према неким савременим студијама, у овој расправи се већ могла препознати прва фаза развоја покрета за еманципацију жена у Србији, односно фаза раног феминизма. Ана Столић у овој расправи српске либерално-грађанске интелигенције и социјалистичког круга препознаје „карактер расправе о родним улогама”, при чему „се појављују и први женски феминистички гласови”.⁸ Ауторка студије под насловом *Сестре Српкиње* наглашава да је суштински циљ еманципације „да се променом правног, културног и политичког положаја жена омогући напредак друштва у целини, што је такође једна од идеја европског феминистичког покрета”.⁹ И у студији Саше Јованчевића, под

насловом „Модернизација српског друштва у 19. веку”, истичу се улога и заслуга либерала и социјалиста у процесима унапређења културе и приближавања европским вриједностима. Наводећи значајне доприносе Драге Дејановић као прве српске феминисткиње и Светозара Марковића као првог српског социјалисте, Јованчевић истиче да је непорецива „њихова заслуга што су у идејне и политичке токове у Србији увели и оригиналне феминистичке идеје, третирајући женско питање као нераздвојни део демократизације и ослобађања целокупног друштва од свих врста ограничености”.¹⁰ Према овоме је јасно да се и са становишта савремене феминистичке терминологије и аргументације ови гласови могу тумачити као први кораци ка женској еманципацији и промјени родних односа у Србији.

Теоријско-историјски аспекти и методолошки оквири истраживања

За потребе овога рада користимо у основи феминистичку теорију и терминологију, а према специфичностима самог истраживања нарочито се ослањамо на значења која ове студије дају потчињавању и насиљу у дијахроној перспективи. Другост, маргинализованост, инфериорност и субалтерност жене у односу на андроцентрично-патријархалну парадигму према којој је моделован доминантан положај мушкарца, само су неки од основних појмова које феминистичка критика користи да би скренула пажњу на ову проблематику. Мизеран положај жене у породици и друштву, породично насиље, породична и друштвена потчињеност и потчињеност уопште представљају континуирано актуелне и актуелне друштвене појаве, о чему свједоче и фикционална и теоријска литература код нас и у свијету. Овај друштвено ангажовани дискурс с временом је прерастао у озбиљну академску критику и респектабилну универзитетску дисциплину, са изванредним методолошким потенцијалима који омогућавају да се идентификује и анализира све што је, у савременој књижевности и у оној која је писана у прошлим епохама, посвећено питањима унапређења живота и статуса жене. На тај начин смо идентификовали и оне аспекте књижевног дјела Љубена Каравелова који садрже снажне поруке друштвеној заједници у вези са стварним положајем жене као и могућностима његовог унапређења. Самим тим, ово дјело јесте предмет феминистичког сагледавања, нарочито када су у питању дијахрони аспекти женског искуства и женског питања у књижевности и култури.

У јеку широке јавне расправе о женском питању, полемике која је сучелила различита мишљења у различитим областима знања и вјеровања, снажно је одјекнуо текст „Потчињеност жена” (“The Subjection of Women”) Џона Стјуарта Мила, који је Карен Офен, у књизи у којој се бави управо дијакронијом европских *феминизама*, окарактерисала као „најречитији аргумент” овог британског филозофа „за женску правну еманципацију од патријархалних институција”.¹¹ Есеј је објављен 1869. године, а у Србији преведен веома брзо након тога, већ 1871. године, на иницијативу Светозара Марковића. Имајући у виду чињеницу да је управо у периоду између 1868. и 1870. године Љубен Каравелов на српском језику објавио приповијетке у којима се бави овом темом („Је ли крива судбина?”, „Наказао је Бог”, „Горка судбина” и „Сока”), уочавамо синхронизитет, иако не и директне утицаје Миловог есеја на бугарског писца. Као што смо рекли, Каравелов је био у снажнијем дослуху с руским писцима и филозофима тога времена, посредством којих су ове европске идеје најчешће и долазиле у српску интелектуалну средину.

За Џона Стјуарта Мила потчињавање жена одраз је система неједнакости чије усвајање није било посљедица расправе или промишљања, него је тај систем „просто поникао из чињенице да се од најраније зоре човечанства свака жена (због вредности коју јој придају мушкарци, као и због физичке слабости) нашла у ропском положају у односу на неког мушкарца”.¹² За наше истраживање истоимене проблематике у српским приповијеткама Љубена Каравелова једнако су значајни и Милови ставови о насиљу у браку, односно о насиљу мушкарца над женом. Он истиче да насилници, „чак и најпростији људи чувају силецијску, мрачну и нескривено себичну страну својих карактера за оне који немају моћ да им се супротставе.”¹³ Неки од насилника у приповијеткама Љубена Каравелова, иако имућни и угледни грађани и трговци, у овом смислу изразито су конзервативни, те заговарају и проводе у дјело физичко кажњавање жена. Будући да један од њих своју жену и убија, неопходно је да се присјетимо још једне опаске у есеју Џона Стјуарта Мила, гдје он истиче како и најгори злочинац са својом женом „може да поступа на најсуровији начин осим да је убије, а ако је довољно опрезан може чак и то, без велике опасности да ће бити законски кажњен”.¹⁴ Довољно је, на овом мјесту, примјетити да је, код Каравелова, овај случај насиља и феминицида остао управо некажењен, не само захваљујући чињеници да није законски и кривично третиран него и захваљујући својеврсној завјери ћутања породице и друштва.

Велики број научних радова који се баве породичним насиљем и насиљем над женама написан је код нас и у свијету. У настојању да ову проблематику именујемо и

дефинишемо према потребама овога рада и према његовом формату, овдје ћемо се позвати само на неке од доступних референци, не умањујући значај текстова који неће бити поменути. Од дисциплина које су у ужој алијанси с књижевном науком феминизам даје најозбиљније и најубједљивије теоријске, терминолошке и критичке оквире за ову проблематику, иако се она неизоставно мора посматрати и са становишта правне антропологије и дисциплинарности,¹⁵ социологије као и других релевантних дисциплина. Стога и полазимо управо од феминистичке дефиниције породичног насиља и насиља над женама. Као семантичка идентификација породичног насиља наводе се „понашање и поступци у којима један од чланова породице угрожава телесни идентитет, душевно здравље или спокојство другог члана породице”.¹⁶ Када је у питању дефиниција насиља над женама, имају се у виду „понашање и поступци којима се угрожава телесни идентитет, душевно здравље или спокојство жене”,¹⁷ при чему насиље није само физичко него и психичко, економско, сексуално насиље над женама итд.

Породично насиље се, такође, дефинише као „облик опресије који се појављује у друштвеном контексту који ово насиље чини могућим и, чак, прихватљивим”.¹⁸ Међу појмовима који се по правилу доводе у везу с породичним насиљем и насиљем над женама издвајају се патријархални морал и патријархална парадигма уопште, нарочито у историјској перспективи тумачења укоријењене традиције физичког насиља и нарочито у брачној заједници.¹⁹ Манифестације породичног насиља су бројне и подразумевају све породичне релације као и све облике физичког, психичког и сексуалног насиља који се на тим релацијама догађају. Најзад, што се тиче радова који се баве проблемом насиља у књижевности, једну од најозбиљнијих студија до сада написала је Јасмина Ахметагић (*Приче о Нарцису злостављачу*). Насиље и злостављање ауторка види као „софистициранију делатност, суптилне видове наношења штете другој особи”, но исто тако и као „очигледан чин физичког насиља, али и активно неприхватање ближњег [...]”.²⁰

За наше истраживање у првом реду је значајно насиље над женама и дјецом које је последица једног наученог обрасца понашања, али и менталитета физичког и вербалног кажњавања, увреда и пријетњи. Жртва породичног насиља у приповијеткама Љубена Каравелова јесу и жене и дјеца, док су насилници претежно, иако не и искључиво, мушког пола. Ипак, највеће жртве породичног насиља у овим дјелима јесу жене и дјевојчице на прагу зрелости, што има и додатну тежину када су у питању изразито конзервативна друштва 19. вијека, јер се тим чином драстично повређује

неприкосновеност дома као женског традиционалног уточишта, „привилеговане сфере”, мјеста њене сигурности и „владавине”.²¹ То је чињеница коју Каравелов наглашава и најозбиљније промишља, не само интелектуално и теоријски него и интимно, емпатски и апологетски.

Критика потчињавања и породичног насиља

У овом дијелу рада показаћемо на који начин се претходне напомене могу препознати у тексту приповједака на српском језику Љубена Каравелова. Кренућемо од приповијетке „Из мртвог дома” у којој писац не наглашава потребу да се о женском питању размишља у широком друштвеном контексту, али уочава и именује праву природу потчињавања и насиља. Ова приповијетка преноси искуство пештанског заточеништва самога писца и у њој Каравелов критикује потчињавање, али овога пута се та критика односи на империјалну политику према малим народима, прије свега мађарску и отоманску, али исто тако и на потчињавање затвореника у тамници. Каравелов нам преноси спознаје о тада свјетски познатим затворима, наводећи механизме којима се постиже „сакаћење наравствености у сужњем”, тј. онеспособљавање и кроћење потчињеног, његове природе, слободне воље, отпора, опозиције итд. Сужањ тако постаје „понижен и изгубљен”, „затуцан роб”, који је „дотерао до животињске покорности и глупавости”. Каравелов се пита: „Да то није убиство духа? Да није онечовечавање личности?” Ми питамо: нису ли управо то, у духовном и физичком смислу, крајње намјере, крајњи резултати и крајње посљедице сваке врсте потчињавања?

Овако формулисане посљедице тамничког потчињавања имају, макар и метафорички, прецизну употребну вриједност и када се ради о „женском питању” код Каравелова. Када су у питању жене у српском друштву средином 19. вијека, он уочава њихову необразованост, површност и сујевјерје, императив материјалног интереса и спољашњег достојанства, лажни морализам и изостанак самопоштовања, који се огледа у чињеници да су жене „навикле на мушке, као на нешто веће од себе, као на господара, од кога зависи њихова срећа”.²² Сматрао је да је то низ особина оног менталитета који жену (прије свега пред самом собом) спречава на путу еманципације и истинског ослобођења, а може се неутралисати образовањем. Уопште, Каравелов критикује друштво огрезло у незнању и сваковрсном назадњаштву, друштво које је

дисфункционално и корумпирано у свим слојевима, од најобичнијих грађања до судства и власти. Приповијетка „Је ли крива судбина” културолошки је документ и литерарна дагеротипија једног тренутка у историји српског друштва, али и историји националног менталитета. Ипак, стваралачку пажњу Љубена Каравелова најснажније привлачи проблем жене, насиља над њом, како физичког тако и психолошког, друштвеног и породичног статуса који доводи до горепоменутих посљедица, а који се огледа у чињеници да мушкарац често на жену гледа „као на нешто себи подвластно, подчињено, као на своју ствар”.²³ Због тог експлицитног аргумента ову приповијетку и сагледавамо из поменуте перспективе, јер су жене, иако *другост* на периферији друштвенога и породичног живота, у дјелу Љубена Каравелова ипак у смисаоном и значењском средишту.

Потчињеност жена у приповијеткама на српском језику Љубена Каравелова, у свјетлу Миловог есеја из 1869. године, али и у свјетлу феминистичке критике уопште, може се препознати прије свега у односу породице и друштва према образовању жена. Персонификација назадног менталитета и искључивог односа према овом питању најснажније је постигнута у лику Саве Јовановића, који своју ћерку опомиње да не чита и не размишља, јер то „није за жену”, јер „жена [...] мора знати на овоме белому свету само ово: угађати мужу”.²⁴ У исто вријеме, у лику Цаје Јовановић, која је на први поглед еманципована млада жена, из добростојеће београдске породице, имамо оличење спутаности назадним друштвеним нормативима, стереотипима и обичајно-менталитетским матрицама. Њена еманципација остаје само на нивоу пробуђене свијести о суштинским разликама између полова и сјетног сањарења о образовању и слободном животном избору.

У трећем поглављу приповијетке „Је ли крива судбина” Каравелов приказује интелектуални разговор шеснаестогодишње дјевојке Цаје Јовановић и двојице младића, од којих је један њен брат, за вријеме њихове шетње Теразијама. Сам по себи, то је приказ једне урбане и еманциповане групе младих интелектуалаца, од којих се својим напредним критичким идејама нарочито издваја млади Љубомир Каљмић. Његова мисао прожета је идејом да је васпитањем, образовањем и критичким мишљењем могуће супротставити се традиционалним друштвеним моделима. То се нарочито односи на положај жене у друштву, на њен интелектуални развој, али исто тако и на васпитне, моралне и материјалне норме које мора да усвоји да би њено достојанство било потпуно. У овом дијалогу, млада дјевојка инсистира на питањима о улози и могућностима жене у времену које је с једне стране детерминисано строгим

патријархалним нормама, а с друге процесима ране еманципације жена и српског друштва уопште. Иако њено излагање одише пасивним тоном и сјетним нијансама више него активним феминизмом, дјевојка својом самосвјесном и критичком артикулацијом проблема јасно одражава првобитне кораке и процесе ране еманципације жена у нашем друштву:

Мушко може по вољи изабрати, може ићи слободно умним путем и нема права нико да га задржава, али женско – е то је сасвим нешто друго; она може желети само паметног мужа, а више ништа. Може ли жена после тога изабрати по својој вољи пут, кад је најпре под туторством родитеља, а после под туторством мужа? [...] За мушкарце постоје школе, учена друштва, књиге и сви други начини, који им могу помоћи да се развијају; женскиње мора благодарити судби, ако јој срећом испадне за руком, те може бити у каквој школи, да научи читати и писати...²⁵

У овим њеним репликама огледа се сасвим јасно и вјерно иницијална интелектуална димензија проблема који генерише (прото)феминистички ангажман, али и друштвене трансформације у домену женске еманципације и код нас и у свијету: жена је, према феминистичким теоријским поставкама, својеврсни заточеник патријархалног и андроцентричног поретка, а њена улога је подразумијевано пасивна и секундарна. Такође, овдје су јасно видљиве и препознатљиве критички обликоване тенденције ка интелектуалном пробоју и моралном превазилажењу строге патријархалности, у чему су ангажман и акција саме жене били од пресудног значаја. Цајина карактерна другост, њено ненормативно понашање у друштву и другачији спектар интересовања у односу на друге дјевојке, издвајају је као јединствену младу жену, жену коју привлаче знање, интелект, независност и слобода. С претходно наведеним Цајиним ријечима можемо довести у везу мисли Вере Павловне о статусу жена: „Нама су формално затворени готово сви путеви грађанскога живота. [...] Од свих области живота нама је остављено да се тискамо само у једној области – у области породичнога живота: да будемо чланови породице, и ништа више.”²⁶ Каравелов је своју јунакињу обликовао и ослобађао као жену, у дискурсу идеологема *нове науке* онога времена, равноправну, али и саобразну мушкарцу, *новом човјеку*. То су били почетни импулси с циљем да се жена отргне и избави из „подрума”, да се прије свега ослободи и афирмише њена људскост, а потом и женскост.

Свој сан Вера Павловна остварује образовањем, али тај сан и тај циљ за Џају Јовановић остају недостижни. Вера Павловна је млада жена која се опредјељује за позитивна начела самопоштовања и самосталности у одлучивању, која је „избацила из главе сав шљам”, то јест бројне штетне манире, облике понашања и вјеровања, усађиване традиционалним васпитним механизмима. Вера Павловна каже: „знам само толико да нећу никоме да будем потчињена, хоћу да сам слободна, нећу да сам никоме ни за што обавезна”.²⁷ Она одбија да се повинује родитељском избору младожење, опире се физичком кажњавању итд. Ништа од овога Џаја Јовановић и не може да оствари, остајући потчињена очевом породичном (и друштвеном) деспотизму, док њена мисао о слободном избору и еманципацији остаје само на нивоу пасивног интелектуалног сањарења и слабашног отпора очевој неприкосновеној вољи.

Уз питање образовања жена и њиховог квалитетнијег удјела у приватном и друштвеном животу, питање насиља у породици и насиља над женама спада међу најзначајнија и најнаглашенија у приповијетки „Је ли крива судбина?”. О породичном насиљу и насиљу над женама Каравелов говори као о раширеној појави у тадашњем српском друштву, користећи иронију и друга литерарна оруђа којима се одлучно противи овим драстичним појавама. Прије свега, Каравелов користи друштвено утицајан критички дискурс да у виду прогресивних ставова својих позитивних јунака, али и у виду ауторских коментара, пошаље снажну моралну и политичку поруку, инсистирајући на суочавању са овим великим породичним и друштвеним проблемом. Борба против насиља над слабијима у породици и друштву јесте била његов лични и интимни интерес, али исто тако и политичко-идеолошки програм, који је заступао ради унапређења свих аспеката друштвеног живота.

Каравелов је наративно приказао фаталну спиралу насиља у једној малограђанској средини, коју покрећу научени обрасци понашања и укоријењени механизми потчињавања рањивијих категорија друштва, а то су прије свега жене и дјеца. Починиоци су код Каравелова најчешће породични мушкарци, мада међу тлачитељима има и жена, али су и оне дио тог истог механизма, и оне су починиоци истоврсног, породичног насиља, и њихове жртве су исто тако жене и дјеца. У приповијетки „Је ли крива судбина” најоштрије се фокусира већ поменути случај убиства супруге, док у приповијетки „Наказао је Бог”, у једној крајње дисфункционалној породици, маћеха тешко злоставља поћерку, физичким кажњавањем и увредама. Каравелов препознаје тиранију и у неким другим ауторитарним улогама у патријархалној породици, нарочито у односу старијих жена према снахама итд.

До поменутог фемицида долази након експлозије насилне енергије Саве Јовановића, чија је жртва најприје био њихов син, да би потом, након мајчиног покушаја да одбрани дијете од тешког физичког кажњавања, дошло до праве породичне трагедије. Убиство није било почињено с намјером, али јесте посљедица драстичног облика физичког кажњавања. Злочин је прошао некажњено, јер се спирала наставља ћутањем породице и друштва, чиме је починилац заштићен и поштеђен одговорности. Жртва остаје потпуно анонимна, а њена сахрана протиче у знаку гротескних призора, карикатуралних ликова и њихових неумјесних коментара, као и потпуног одсуства друштвеног саучешћа.

Један од таквих призора имамо већ на самом почетку приповијетке „Је ли крива судбина”, гдје Каравелов приказује разговор неколицине протагониста, трговаца, који размјењују своје аргументе и „методологију”: „ако треба тући, то не туци трупцем ни коленом, већ батином ја л’ камцијом”; „не мож’ ти њој друкче доказати”; „ако је он [Бог] неће, то удри ил’ не удри она опет живи” итд.²⁸ Један Цинцарин се пак нарочито поноси својим принципима, описујући начин на који туче сопствену жену и дјецу: „Ухватим кога за колир па о земљу трес – сустанем, свог ме зној пробије, рука ме заболи, а ја још бијем па бијем. По каткад бијем на дан и по десет пута...”²⁹ Из ових коментара јасно је да Каравелов, без икакве хиперболизације, жели социјално контекстуализовати проблем насиља над женама и дјецом, дајући ријеч припадницима једног угледног еснафа. Међу њима доминирају гласови који крајње сериозно заговарају потребу и праксу ових врста насиља. Критичку опозицију представља усамљени глас разума, који иронично елаборира овај проблем и указује на праву природу физичког насиља у породици, али и на коријене и узроке насилничког понашања.

Имаш право, Кир-Цинцарине, твоја су убеђења верна и непогрешна. Ми сви бијемо своје, и синове и ћери и жене, а зашто? Ето зато, што су робље. Свиди л’ нам се, казнимо; – не свиди л’ нам се, помилујемо. Имаш право Кир-Панајоте, без батина се не може, јер су батине створене за наше жене [...] Ја и ти ћемо да бијемо само слабе и нејаке, који су нам се предали у руке на милост и немилост да радимо с њима шта хоћемо.³⁰

Дискурс заговорника насиља, осим малограђанског менталитета, јасно приказује слику родних и породичних односа у друштву у којем постоји физичко злостављање,

грубо потчињавање и опресија, а у којем су жене и дјеца у крајње пасивној и субалтерној позицији. Размјена аргумената се наставља у истом тону, а поједностављеном резонувању (само)оправдања насилничког понашања поново се супротставља иронично-саркастична поента:

– Па зар нас нису млатили, кад смо били мали? – рећи ће Кир-Панајот. Па зашто и ми да друге не бијемо? Видите, ми нисмо помрли од боја, па неће помрети ни наше жене ни деца.

– Тако, тако Кир-Панајоте; доиста је тако. Нас били, ми бијемо, они ће бити, – то је тако речено и у граматички г. цензора Вујића. Нас су били кад смо били мали, ми бијемо нашу децу, јер су малена, а наше жене с тога, што су глупе па нам не враћају! – Што не узму трупац па у главу. То ти је све!³¹

Такође, јасно је да је овдје посриједи спирала насиља као образац понашања и доминирања грубом силом, која се поједностављеном логиком не укида него само оправдава.

Коначно, приказ који видимо у ретроспективном свједочанству починиоца овог, а касније у тексту ће се испоставити и још неких злочина, открива нам експлицитне детаље и околности под којима је до трагедије дошло. Наиме, супротстављајући се мужу који је физички кажњавао сина, жена је пробудила страховит гњев у насилнику, који је на њој најприје вербално, а потом и физички искаљен: „Ја могу разумевати, а ти не треба, јер сам ја твој муж и господар у кући, а ти шта си? Жена, крава...”³² При покушају да и физички заштити дијете, жена добија ударац од којег и страда. „У том тренутку жена полети да ме одгура од сина, а ја је млатнем [...] опрости ми Боже грех [...] она је више крива, него ли ја”.³³ У овој трагичној епизоди Каравелов је приказао драстичан облик насиља у породици, ћутање породичне и друштвене заједнице, која је знала (или слутила) да је у питању убиство, али и самооправдавање починиоца убиства. Вербални аспекти овог упризорења откривају нам екстремни облик виолентности, аутократије и бескрупулозног потчињавања слабијег у патријархалној породици оног времена.

Закључак

На мјесту закључних напомена навешћемо чињенице за које држимо да представљају скромни допринос овога истраживања. На првом мјесту то су идентификација и анализа тематско-мотивских и проблемских аспеката приповијетке „Је ли крива судбина?“ Љубена Каравелова у којима се експлицирају проблеми потчињавања и насиља над женама и дјецом. За разлику од претходних текстова који у вези с овим аспектима у дјелу бугарског писца дају генерална запажања, ми смо настојали да им одредимо релевантне теоријске координате, прије свега оне које се успостављају на релацији феминистичке и књижевне критике. У том методолошком подручју сагледавали смо прије свега механизме потчињавања, како у општем смислу тако и у конкретној текстуалној манифестацији. Настојали смо да, књижевнонаучним манирима, актуелизујемо једну важну друштвено присутну тему као и белетристику која позива на суочавање с проблемом насиља у породици. Актуелизовати српски опус Љубена Каравелова, нарочито приповијетку „Је ли крива судбина?“, представља озбиљан изазов, нарочито када се има у виду актуелна димензија овога корпуса у времену у којем настаје. И онда као и данас потчињавање и насиље у породици представљају осјетљиве друштвене проблеме, при чему не постоји поуздана методологија да се као такви искоријене. Коначно, наш закључак се односи и на потврду уводне хипотезе, а то је да приповијетке на српском језику Љубена Каравелова, а у првом реду „Је ли крива судбина?“, садрже снажну критику потчињавања и породичног насиља и да се она прије свега манифестује литераризацијом друштвено ангажованог и друштвено утицајног дискурса, који бугарском писцу као интелектуалцу и активисти није био стран.

Напредна мисао и друштвенополитички ангажман Љубена Каравелова, уграђени у литерарни ко-текст његових приповједака на српском језику, снажна су потврда да се у српском друштву, већ од шездесетих година 19. вијека, ствара широка демократска платформа за корјените промјене и да у томе учествују и мушки и женски гласови, са јасном родном, социјалном и националном агендом. Оно што Каравелова издваја јесте управо чињеница да је својим социјално ангажованим прогресивним идејама за које данас, сагласно горенаведеноме, можемо да кажемо да су и дио историје српског феминизма, дао и литерарну и културолошку димензију. На самом крају, желимо још једном нагласити да оваква ангажована филогинија и емпатија према женама до Каравелова није била забиљежена у српској књижевности, нарочито у свјетлу чињенице коју наглашава мото овога рада. У том смислу, приповијетку „Је ли крива судбина“, а у неком будућем истраживању и остале српске приповијетке Љубена

Каравелова, неопходно је сагледавати и у свјетлу дијакроније женског питања и феминистичке теорије у српској књижевности и култури.

¹ Ова приповијетка објављена је 1868. године у *Матици* и то је заправо њен први дио. Одломак другог дијела у рукописној заоставштини Љубена Каравелова пронашао је Илија Конев (Игњатовић, 1955). Текст одломка био је на руском језику, па постоји мишљење да је и сама приповијетка „Је ли крива судбина” првобитно написана на руском, а потом преведена на српски језик (Лашкова, 1992). У сваком случају, само дјело нема изразите естетске домете, премда није лишено извјесне умјетничке вриједности. Мора се напоменути да је приповијетка „Је ли крива судбина” у потпуности у духу времена и потреба друштва, да у њој претежнију улогу имају пишчеве друштвене, политичке и филозофске идеје, те да је аутору њен „приповедни дискурс користио за разраду и популаризацију тих идеја” (Пековић, 1992: 150). Приповијетка је критички ангажована и васпитно настројена, у складу с „Певањем и мишљењем” Светозара Марковића с којим, синхроно и синхронизовано, излази (Скерлић, 1997: 304–307). Њен основни тон изразито је друштвеноритички и васпитно-моралистички, праћен специфичним хумором, иронијом и сарказмом, који Каравеловљеве поенте чини снажнијим и успјелијим.

² Ова напомена се прије свега односи на текст Илије Конева „Љубен Каравелов у развоју српског реализма”, који нам је био једна од најдрагоцјенијих референци. Видјети у: Илија Конев, *Сусрети у књижевности двају блиских народа. Огледи из компаратистике, балканистике и југославистике* (Београд: Завод за уџбенике, Нови Сад: Матица српска и Београд: Вукова задужбина, 2010), 102–111.

³ У зборнику под насловом *Светозар Марковић и Љубен Каравелов у контексту словенске књижевности и културе* (Београд: Балканолошки институт САНУ и Институт за књижевност и уметност, 1992), у којем је објављен велики број драгоцјених научних доприноса, ниједан рад у потпуности није посвећен овом значајном аспекту стваралаштва бугарског писца. Тако је и у осталим публикацијама посвећеним Љубену Каравелову.

⁴ Супруга Љубена Каравелова била је Наталија Петровић Каравелова (1836–1905). Из података који су нам били доступни закључили смо да му је била више него важан сарадник у књижевној и политичкој дјелатности. Наталија Петровић Каравелова била је примјер еманциповане и друштвено активне српске грађанке тога времена. У тексту „Наталија Петровић и Љубен Каравелов” Велиша Јоксимовић наводи више детаља из живота ове угледне Српкиње. Рођена је у селу Макцу у Округу пожаревачком у свештеничкој породици. Оба њена брата су обављала угледне функције у српском друштву (старији је био народни посланик, а млађи универзитетски професор). „Удајом за Каравелова, поборника уједињене Србије и Бугарске, Наталија је поделила његову судбину политичког емигранта кога су често хапсили, уходили и прогањали” (Јоксимовић, 2003: 380). Њена важна улога у друштвеном и политичком животу Срба и Бугара наставља се и након Љубенове преране смрти. Запамћена је као храбра и слободоумна личност, која је живот посветила културном и политичком прогресу, али и добротворном раду. Субверзивна, у позитивном смислу тога појма, утицајна и ангажована, Наталија Петровић представља један од правих примјера женске еманципације и активизма у српском грађанском друштву друге половине 19. вијека.

⁵ Илија Конев, наведени рад, 107.

⁶ Николај Гаврилович Чернишевски, *Шта да се ради?*, превод с руског језика у редакцији Р. Бошковића (Београд; Загреб: Култура, 1947), 140–148.

⁷ Милица Ђуричић и Ивана Георгијев, „Еманципација жена на Балкану у 19. и 20. веку: контрастивна анализа улога Српкиња и Сефарткиња у модернизацијским процесима”. *Књиженство*, часопис за студије књижевности, рода и културе, електронски извор година III, број 3 (2013). <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=96> (преузето 12. 11. 2017).

⁸ Ана Столић, *Сестре Српкиње. Појава покрета за еманципацију жена и феминизма у Краљевини Србији* (Београд: Еволута, 2015), 30.

⁹ Исто, 46.

¹⁰ Саша Јованчевић, „Модернизација српског друштва у 19. веку”, Политичка ревија, часопис за политикологију, политичку социологију, комуникологију и примењену политику, година (XXII) IX, свеска 23, бр. 1 (2010): 427.

¹¹ Karen Ofen, *Evropski feminizmi: 1700–1950*, preveo Savo Romčević (Beograd: Evoluta, 2015), 163.

¹² Džon Stjuart Mil, „Potčinjenost žena”, u Džon Stjuart Mil i Herijeta Tejlor Mil, *Rasprave o jednakosti polova*, Preveo Ranko Mastilović, predgovor napisala Daša Duhaček (Beograd: Filip Višnjić, 1995), 64.

¹³ Исто, 91.

¹⁴ Исто, 89.

¹⁵ Марина Јањић Комар, „Насиље у породици – правна природа”, у *Насиље у породици*, зборник радова са научног скупа. Уредници: проф. др Слободан Панов, проф. др Марина Јањић Комар и проф. др Милан Шкулић (Правни факултет Универзитета у Београду, 2012), 13.

¹⁶ Dejana D. Jovanović i Đorđe Otašević, *Mali rečnik feminističkih termina* (Beograd: Alma, 2015), 134–136.

¹⁷ Исто, 122.

¹⁸ Margi Laird McCue, *Domestic violence: a reference handbook* (Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2008), 5.

¹⁹ Vivian C. Fox, “Historical Perspectives on Violence Against Women”, *Journal of International Women’s Studies*, Volume 4, Issue 1 (2002), 28.

²⁰ Jasmina Ahmetagić, *Priče o Narcisu zlostavljaču: zlostavljanje i književnost* (Beograd: Službeni glasnik, 2011), 11–12.

²¹ Kate Lawson and Lynn Shakinovsky, *The Marked Body: Domestic Violence in Mid-Nineteenth-Century Literature* (New York: SUNY Press, 2002), 2.

²² Љубен Каравелов, *Српске приповетке* (Београд: Соко, 1939), 26–27.

²³ Исто, 27.

²⁴ Исто, 44.

²⁵ Исто, 23–24.

²⁶ Николај Гаврилович Чернишевски, поменуто дјело, 486.

²⁷ Исто, 55.

²⁸ Љубен Каравелов, наведено дјело, 7–8.

²⁹ Исто, 8.

³⁰ Исто, 8–9.

³¹ Исто, 9.

³² Исто, 17.

³³ Исто, 17–18.

Извори:

Каравелов, Љубен. *Српске приповетке*. Београд: Соко, 1939.

Игњатовић, Ђорђе. „Љубен Каравелов: *Је ли крива судбина*”. *Летопис Матице српске*, година 131, књига 376, свеска 6 (1955): 593–604.

Чернишевски, Николај Гаврилович. *Шта да се ради?*, превод с руског језика у редакцији Р. Бошковића. Београд; Загреб: Култура, 1947.

Литература:

Ahmetagić, Jasmina. *Priče o Narcisu zlostavljaču: zlostavljanje i književnost*. Београд: Službeni glasnik, 2011.

Ђуричић, Милица и Ивана Георгијев. „Еманципација жена на Балкану у 19. и 20. веку: контрастивна анализа улога Српкиња и Сефарткиња у модернизацијским процесима”. *Књиженство, часопис за студије књижевности, рода и културе, електронски извор година III, број 3* (2013). <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=96> (преузето 12. 11. 2017).

Јањић Комар, Марина. „Насиље у породици – правна природа”. У *Насиље у породици*, зборник радова са научног скупа. Уредници: проф. др Слободан Панов, проф. др Марина Јањић Комар и проф. др Милан Шкулић, 13–14. Правни факултет Универзитета у Београду, 2012.

Jovanović, Dejana D., Ђорђе Оташевић. *Mali rečnik feminističkih termina*. Београд: Alma, 2015.

Јованчевић, Саша. „Модернизација српског друштва у 19. веку”. *Политичка ревија, часопис за политикологију, политичку социологију, комуникологију и примењену политику*, година (XXII) IX, свеска 23, бр. 1 (2010): 411–435.

Локсимовић, Велиша. „Наталија Петровић и Љубен Каравелов”. *Славистика*, књига VII (2003): 378–387.

Конев, Илија. *Сусрети у књижевности двају блиских народа. Огледи из компаратистике, балканистике и југославистике*. Београд: Завод за уџбенике, Нови Сад: Матица српска и Београд: Вукова задужбина, 2010.

Lawson, Kate, Lynn Shakinovsky. *The Marked Body: Domestic Violence in Mid-Nineteenth-Century Literature*. New York: SUNY Press, 2002.

Лашкова, Лили. „Језик српских приповедака Љубена Каравелова”. У *Светозар Марковић и Љубен Каравелов у контексту словенске књижевности и културе*, зборник радова. Уредили Никола Тасић и Миодраг Матицки, 179–187. Београд: Балканолошки институт САНУ и Институт за књижевност и уметност, 1992.

McCue, Margi Laird. *Domestic violence: a reference handbook*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2008.

Mil, Džon Stjuart. „Potčinjenost žena”. U Džon Stjuart Mil i Herijeta Tejlor Mil. *Rasprave o jednakosti polova*. Preveo Ranko Mastilović, predgovor napisala Daša Duhaček, 61–144. Београд: Филип Вишњић, 1995.

Ofen, Karen. *Evropski feminizmi: 1700–1950*, preveo Savo Romčević. Београд: Evoluta, 2015.

Пековић, Слободанка. „Урбана прича Љубена Каравелова у српском књижевном контексту”. У *Светозар Марковић и Љубен Каравелов у контексту словенске књижевности и културе*, зборник радова. Уредили Никола Тасић и Миодраг Матицки, 149–156. Београд: Балканолошки институт САНУ и Институт за књижевност и уметност, 1992.

Скерлић, Јован. *Историја нове српске књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.

Столић, Ана. *Сестре Српкиње. Појава покрета за еманципацију жена и феминизма у Краљевини Србији*. Београд: Еволута, 2015.

Fox, Vivian C. "Historical Perspectives on Violence Against Women". *Journal of International Women's Studies*, Volume 4, Issue 1 (2002): 15–34.

**Lyuben Karavelov's Criticism of Suppression and Domestic Violence in the Short Story
"Je li kriva sudbina?"**

This paper singles out and analyzes the socio-critical aspect of the short story "Je li kriva sudbina?" ("Is Destiny to Blame?") by the Bulgarian writer Lyuben Karavelov (1834–1879), published in Serbian. As far as Serbian literature is concerned, this represents one of the earliest critically intoned voices that draw attention to topical social transformations and, especially, emancipation of women in the mid-19th century Serbian society. Similarly, as for the subject matter, it features powerful criticism of the position and suppression of women, as well as the social model making their emancipation impossible, presenting explicitly domestic violence as a form of abuse and a mechanism of suppression. Given the fact that the author takes side with the marginalized social categories in terms of criticism, ethics and humanity, Karavelov is labeled as one of the first writers to advocate the modernization of Serbian society, in interliterary and intercultural context, and to rebel against brutality and tyranny in any social form. In addition, Karavelov can also be singled out as one of the first male writers to advocate the equality of women, condemning their suppression.

Keywords: Lyuben Karavelov, "Je li kriva sudbina?", suppression, domestic violence, violence against women